

ności Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce. Natomiast całą syntezę i wnioski płynące z tak szeroko zakrojonych studiów historii tej konfesji Autor zawarł jedynie w Zakończeniu, liczącym zaledwie 5 stron, co w przypadku tak obszernej monografii historycznej stwarza ewidentne wrażenie niedosytu.

Część rozdziału III (1.3) pt. „Odnowienie kontaktów ze Śląskim Kościołem Ewangelickim Augsburskiego Wyznania w Czechosłowacji” nie komponuje się logicznie z tytułem 1. podrozdziału („Sytuacja w kraju”), lecz powinien znaleźć się raczej w podrozdziale drugim, który nosi tytuł: „Kontakty z zagranicznymi strukturami kościelnymi”.

Reasumując, należy stwierdzić, że opracowanie Jarosława Kłaczko-wa dotyczące historii luteranów w Polsce w latach 1945-1975 jest bardzo ważnym przedsięwzięciem naukowym i kolejną poważną monografią historyczną silnie opartą na szeroko i rzetelnie zbadanych archiwaliach kościelnych i państwowych. Praca ta w znacznym stopniu wzbogaci wiedzę czytelnika, nie tylko profesjonalnych historyków, ale także, a może przede wszystkim samych zainteresowanych swoją historią – czyli członków i sympatyków Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce. Dzieło to stanowi również kolejny znaczący przyczynek do badań historii Kościołów mniejszościowych w Polsce i ich wzajemnych relacji na płaszczyźnie ekumenicznej – w trudnym i wciąż nie do końca zbadanym okresie PRL.

Andrzej Seweryn

Przesłanki konieczne zawarcia małżeństwa. Próba systematyzacji zagadnienia w aspekcie wymogów formy religijnej, red. A. Tunia, Lublin 2011, ss. 247.

Zawieranie małżeństw cywilnych w formie wyznaniowej stanowi przedmiot zainteresowania zarówno państwa, jak i związków wyznaniowych. Instytucja ta została wprowadzona do prawa polskiego na mocy Konkordatu podpisanego 28 lipca 1993 r. pomiędzy Stolicą Apostolską i Rzeczypospolitą Polską, umożliwiając nupturientom zawarcie małżeństwa cywilnego w toku jednej religijnej ceremonii zaślubin, pod warunkiem spełnienia określonych przesłanek. Stosowanie w praktyce tej formy

stało się możliwe dopiero od 15 listopada 1998 r., kiedy weszły w życie przepisy ustawy z 24 lipca 1998 r. nowelizującej w odpowiednim zakresie kodeks rodzinny i opiekuńczy (KRO) oraz zostały wydane odpowiednie normy wykonawcze.

Kilkunastoletnia praktyka stosowania wyznaniowej formy zawarcia małżeństwa dowodzi, że niektóre z przyjętych przepisów regulujących tę instytucję zostały ukształtowane w sposób nieprecyzyjny. W konsekwencji ujawniły się dość istotne niejasności prawne. Dotyczą one często rzeczy najbardziej podstawowych, jakimi są przesłanki zawarcia małżeństwa, a wśród nich przesłanki dotyczące złożenia oświadczeń woli o zawarciu małżeństwa cywilnego, udziału kompetentnego czynnika urzędowego podczas tej czynności oraz odmienności płci nupturientów (w przypadku jej zmiany przez jedną ze stron). Pojawiły się również wątpliwości w odniesieniu do takich kwestii szczegółowych, jak: termin przekazania do urzędu stanu cywilnego zaświadczenia stanowiącego podstawę sporządzenia aktu małżeństwa, treść tego dokumentu oraz podmiot uprawniony czy zobowiązany do dokonania tej czynności. Niejasności i braki proceduralne ujawniły się także w odniesieniu do innych zagadnień związanych z zawarciem i istnieniem małżeństwa cywilnego. Chodzi tu m.in. o prawo osób pozbawionych wolności do wstąpienia w związek małżeński, czy też o przepisy regulujące postępowanie dowodowe w sprawach o nieistnienie zawartego małżeństwa.

Do najnowszej literatury, która przybliży oraz systematyzuje przepisy normujące wyznaniową formę zawarcia małżeństwa, należy zaliczyć książkę pt. *Przesłanki konieczne zawarcia małżeństwa. Próba systematyzacji zagadnienia w aspekcie wymogów formy religijnej*. Została ona wydana pod redakcją dr Anny Tuni, która jest adiunktem Instytutu Administracji na Wydziale Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL. Publikacja zawiera teksty prelekcji wygłoszonych przez wielu wybitnych polskich cywilistów i kanonistów podczas konferencji naukowej zorganizowanej w Ulanowie w dniach 26-27 maja 2010 r. przez Wydział Zamiejscowy Prawa i Nauk o Gospodarce KUL w Stalowej Woli oraz Polskie Towarzystwo Prawa Wyznaniowego.

Recenzowana publikacja składa się ze wstępu, 18 artykułów naukowych, które podzielono na trzy części tematyczne oraz z indeksu autorów. Pierwsza część monografii, zatytułowana „Zagadnienia cywilistyczne”, obejmuje artykuły dotyczące katalogu i realizacji poszczególnych przesłanek koniecznych do zawarcia małżeństwa (odmienności płci, oświadczeń

woli nupturientów, udziału uprawnionego podmiotu urzędowego, sporządzenia aktu małżeństwa) oraz opracowania o charakterze praktycznym, które odnoszą się do stosowania przepisów regulujących cywilną formę zawarcia małżeństwa. Kolejna część książki, nosząca tytuł „Zagadnienia prawnokanoniczne”, została poświęcona przedmiotowemu zagadnieniu z punktu widzenia przepisów wewnętrznego prawa Kościoła katolickiego, a także innych związków wyznaniowych. Trzecia część monografii traktuje o zagadnieniach o charakterze porównawczym i socjologicznym. Umieszczono w niej artykuły, które ukazują i porównują z przepisami polskimi formę zawarcia małżeństwa stosowaną w takich państwach, jak: Włochy, Liban i Wielka Brytania. A. Tunia umieściła w niej również opracowania dotyczące m.in. stopnia świadomości polskich nupturientów na temat momentu zaistnienia małżeństwa zawieranego w formie wyznaniowej oraz brzmienia tekstu roty oświadczenia o zawarciu małżeństwa (przysięgi małżeńskiej) w wybranych związkach wyznaniowych.

Pierwszy artykuł, rozpoczynający blok zagadnień cywilistycznych, autorstwa ks. prof. dr. hab. Artura Mezglewskiego pt. *Katalog przesłanek koniecznych zawarcia małżeństwa cywilnego w formie wyznaniowej* składa się z trzech części. Autor zwrócił w nim uwagę na trudności w interpretacji art. 1 § 2 KRO, następnie ukazał przegląd stanowisk przedstawicieli doktryny prawa cywilnego, co do przesłanek zawarcia małżeństwa w formie wyznaniowej, a w ostatniej części przedstawił propozycję katalogu przesłanek koniecznych dla obu form zawarcia małżeństwa, do którego należy zaliczyć: odmienność płci, jednoczesna obecność stron, złożenie zgodnych oświadczeń, obecność osoby kompetentnej do przyjęcia oświadczeń oraz sporządzenie aktu małżeństwa przez kierownika USC. Według autora dwie pierwsze przesłanki realizowane są w identyczny sposób w obu formach małżeństwa. Kolejne dwie realizowane są w obu formach, ale w sposób zasadniczo różny. Ostatnia odnosi się natomiast jedynie do wyznaniowej formy zawarcia małżeństwa.

W opracowaniu zatytułowanym *Model zawarcia małżeństwa w prawie polskim a oświadczenia mężczyzny i kobiety jednoczesnego zawarcia małżeństwa w trybie art. 1 § 2 KRO* dr Piotr Zakrzewski wskazał, że obowiązujące w Polsce regulacje prawne uzasadniają twierdzenie o występowaniu zmodyfikowanego obligatoryjnego modelu zawarcia małżeństwa cywilnego. Może być ono zawarte zarówno przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego, jak i przed duchownym (art. 1 § 1 i 2-3 KRO). W uzasadnianiu wyżej wymienionej tezy autor wyróżnił w swoim artykule nastę-

pujące części tematyczne: modele zawarcia małżeństwa w ujęciu prawno-porównawczym i historycznoprawnym, model zawarcia małżeństwa w art. 10 Konkordatu, model zawarcia małżeństwa w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. W przedstawionych wnioskach zauważył, że zawarcie małżeństwa jest zagadnieniem niezwykle złożonym, gdyż przecinają się tu dwa niezależne porządki prawne – państwowy i wewnętrzny kościoła lub innego związku wyznaniowego. Mimo że art. 10 Konkordatu zakładał, iż zawarcie małżeństwa kanonicznego wywoła skutki związane z zawarciem małżeństwa w prawie polskim, na tle art. 1 § 2 i 3 KRO mamy do czynienia z odmienną koncepcją, która – zdaniem większości – zakłada jednocześnie zawarcie przez mężczyznę i kobietę dwóch związków małżeńskich – jednego, odnoszącego się do prawa wewnętrznego wspólnoty wyznaniowej i drugiego, podlegającego prawu polskiemu. Zaletą tej koncepcji jest zachowanie autonomii między zawartymi w dwóch porządkach prawnych związkami małżeńskimi. Ich istnienie czy ważność oraz wywołane skutki mogą być rozpatrywane oddzielnie i niezależnie od siebie przez organy właściwe w danych porządkach prawnych. Po ratyfikacji Konkordatu i związanych z tym zmianach w prawie polskim, ustawodawca nie zdecydował się wprowadzić do polskiego porządku prawnego małżeństwa wyznaniowego wywołującego skutki cywilne, narażając się tym samym na zarzut niewykonania umowy międzynarodowej. Można mieć również wątpliwości, czy obowiązujące regulacje sprzyjają realizacji prawa do wolności sumienia i wyznania, które zostały zagwarantowane w Konstytucji RP.

Wnikliwego opracowania dokonał dr hab. Dariusz Walencik, prof. UO. W artykule *Odmiennność płci jako przesłanka konieczna zawarcia małżeństwa w prawie polskim i w prawie kanonicznym* autor podjął szczegółową analizę jednej z koniecznych przesłanek do zawarcia małżeństwa, jaką jest występująca zarówno w prawie polskim, jak i w prawie kanonicznym, przesłanka różnicy płci. Przy omawianiu zagadnienia transseksualizmu cywilista zwrócił uwagę na to, że doktryna kanonistyczna zajmuje się dwoma problemami: dopuszczeniem do zawarcia małżeństwa oraz, gdyby doszło do rzekomego małżeństwa dwóch osób tej samej płci, określeniem podstaw prawnych stwierdzenia jego nieistnienia. W przypadku zawierania małżeństwa cywilnego w formie cywilnej, gdy nie są spełnione wszystkie konieczne przesłanki wymienione w art. 1 § 1 KRO, w tym przesłanka różnicy płci nupturientów, złożenie oświadczeń przez strony nie wywołuje żadnych skutków. Gdy zawierane jest małżeństwo cywilne

w formie wyznaniowej, oprócz wyżej wymienionych przesłanek wymagane są dodatkowe przesłanki konieczne. Małżeństwo takie nie jest zawarte, jeżeli nie wystąpiła przesłanka zawarcia małżeństwa wobec duchownego upoważnionego przez prawo wewnętrzne związku wyznaniowego do przyjmowania oświadczeń o zawarciu małżeństwa oraz nie sporządzono aktu małżeństwa. Niedopełnienie którejkolwiek z koniecznych przesłanek wymaganych przez ustawę sprawia, że małżeństwo nie zostaje w ogóle zawarte i po prostu nie istnieje. W wyznaniowej formie zawarcia małżeństwa cywilnego ważność bądź nieważność małżeństwa kanonicznego nie stanowi przesłanki zaistnienia małżeństwa cywilnego. Przesłanką tą jest zdarzenie prawne, które polega na złożeniu przez nupturientów oświadczeń o zawarciu małżeństwa (poprzedzone oświadczeniem o wywarciu skutków cywilnych) wobec duchownego upoważnionego przez prawo kanoniczne do przyjmowania oświadczeń o zawarciu małżeństwa oraz na sporządzeniu przez kierownika Urzędu Stanu Cywilnego aktu małżeństwa. Złożenie przez nupturientów oświadczeń o zawarciu małżeństwa (poprzedzone oświadczeniem o wywarciu skutków cywilnych) wobec duchownego upoważnionego przez prawo kanoniczne do asystowania przy zawieraniu małżeństwa oraz sporządzenie przez upoważnionego duchownego zaświadczenia stanowiącego podstawę sporządzenia aktu małżeństwa, a w konsekwencji sporządzenie przez kierownika USC aktu małżeństwa, powoduje zawarcie ważnego małżeństwa cywilnego, nawet gdy z punktu widzenia prawa kanonicznego byłoby ono nieważne lub nieistniejące. Opisana przez autora sytuacja może mieć miejsce wtedy, gdy nupturient-transseksualista przyjął chrzest po zmianie płci i aktu urodzenia, lub po zmianie płci i aktu urodzenia podaje się za nieochrzczonego bądź niewierzącego lub należy do wspólnoty religijnej chrześcijańskiej dopuszczającej zmianę danych w akcie chrztu.

W artykule zatytułowanym *Podmiot urzędowy zawarcia małżeństwa cywilnego w formie wyznaniowej* dr Anna Tunia przedstawiła sposób, w jaki polski ustawodawca dokonał określenia duchownego jako podmiotu kompetentnego do przyjęcia oświadczeń stron o zawarciu małżeństwa, ukazała konsekwencje przyjętych rozwiązań oraz podała propozycje przeprowadzenia koniecznych zmian w obowiązujących przepisach. W opinii autorki przepisy prawa polskiego dotyczące duchownego jako podmiotu uprawnionego do przyjęcia oświadczeń o zawarciu małżeństwa zostały ukształtowane w sposób nieprawidłowy i powinny zostać jak najszybciej zmienione. Przeprowadzane zmiany powinny być skoncentro-

wane na wprowadzeniu instytucji licencji państwowych do przyjmowania oświadczeń o zawarciu małżeństwa cywilnego w formie wyznaniowej oraz na ustaleniu rzeczowego katalogu osób do tego uprawnionych.

W kolejnym opracowaniu pt. *Postępowanie dowodowe w sprawach o ustalenie nieistnienia małżeństwa* dr hab. Agnieszka Góra-Błaszczkowska, prof. UWM, zajęła się powództwem o ustalenie nieistnienia małżeństwa, pojęciem dowodu oraz omówieniem takich środków dowodowych w postępowaniu cywilnym, jak: dokumenty, zeznania świadków, opinie biegłych i przesłuchanie stron. Autorka zauważyła, że sprawy o ustalenie nieistnienia małżeństwa zalicza się do tych spraw, które najczęściej toczą się przed sądami powszechnymi. Z punktu widzenia procesualisty cywilnego są one niezwykle interesujące. Świadczy o tym m.in. regulacja tego postępowania zawarta w art. 447-451 kodeksu postępowania cywilnego. Jednym z wielu interesujących rozwiązań, które wprowadza przywołana regulacja, jest możliwość wytoczenia powództwa po śmierci jednego albo nawet obojga małżonków.

Dr Michał Chajda w artykule pt. *Zawarcie małżeństwa przez pełnomocnika* dokonał szczegółowej analizy norm prawa rodzinnego i kodeksu cywilnego (KC), które są stosowane przy zawieraniu małżeństwa przez pełnomocnika. Mimo że w treści opracowania nie zostały wydzielone punkty tematyczne, autor podzielił analizowane przepisy na trzy zasadnicze grupy. Do pierwszej zaliczył art. 6 KRO, wprowadzający dodatkowe wymogi dotyczące składania oświadczenia woli o zawarciu małżeństwa przez pełnomocnika, oraz art. 16 KRO, który ogranicza możliwość unieważnienia małżeństwa zawartego przez pełnomocnika, gdyż przywołane normy nie posiadają swojego odpowiednika w KC. W drugiej grupie umieścił te regulacje KC, które nie mogą być stosowane przy zawarciu małżeństwa przez pełnomocnika ze względu na to, że byłoby to sprzeczne z podstawowymi założeniami prawa rodzinnego i groziłoby słusznym interesom stron. Przykładem tego typu przepisu jest art. 108 KC dotyczący m.in. czynności „z samym sobą”, gdy pełnomocnik jest jednocześnie drugą stroną danej czynności prawnej. Pozostałe przepisy KC dotyczące pełnomocnictwa według autora powinny znaleźć się w trzeciej grupie, gdyż mogą być one stosowane w odniesieniu do typowych stosunków cywilnoprawnych, jak również do specyficznych relacji prawa rodzinnego.

W opracowaniu zatytułowanym *Zasady biegu 5-dniowego terminu z art. 8 § 3 KRO* dr Małgorzata Balwicka-Szczyrba zwróciła uwagę na to, że zawarcie małżeństwa wyznaniowego ze skutkami cywilnoprawnymi

wymaga spełnienia dodatkowych przesłanek w stosunku do art. 1 § 1 KRO. Jedną z nich jest dostarczenie przez duchownego stosownych dokumentów do urzędu stanu cywilnego. Po określeniu zasad odnoszących się do ustalania początku i końca biegu 5-dniowego terminu z art. 8 § 3 KRO, którego zachowanie wywołuje istotne skutki w stosunkach cywilnoprawnych, autorka podjęła refleksję nad możliwością zawieszenia tego terminu z powodu siły wyższej. W zakończeniu M. Balwicka-Szczyrba podkreśliła, że po nowelizacji KRO ustawą z dnia 6 listopada 2008 r. przy obliczaniu biegu 5-dniowego terminu nie uwzględnia się dni uznanych ustawowo za wolne od pracy. Doniosłe znaczenie w praktyce ma możliwość uzyskania przerwy biegu terminu ze względu na klauzulę „siły wyższej”. Mimo iż katalog przesłanek kwalifikowanych jako siła wyższa nie jest jednolicie ujmowany w literaturze, nadanie szczególnego charakteru przesłance siły wyższej w rozumieniu art. 8 § 3 KRO ze względu na specyfikę stosunków rodzinno-prawnych należy uznać za słuszne.

Problem ograniczenia prawa do zawarcia małżeństwa przez osobę pozbawioną wolności stał się przedmiotem rozważań mgr. Michała Skwarzyńskiego. Autor przedstawił w artykule zagadnienia dotyczące prawa do związku małżeńskiego i do zawarcia jego w formie wyznaniowej, kwestie związane z ograniczeniem praw osób pozbawionych wolności, dopuszczalne ograniczenia prawa do zawarcia małżeństwa przez osobę pozbawioną wolności oraz stanowisko Europejskiego Trybunału Praw Człowieka wobec ingerencji administracji więziennej w Polsce w prawo człowieka do zawarcia małżeństwa, które zostało wyrażone w wyroku z dnia 5 stycznia 2010 r. W podsumowaniu autor wskazał na konieczność wypracowania procedury określającej, w jaki sposób należy zorganizować ceremonię ślubną w zakładzie karnym, jak badać ewentualne wystąpienie przesłanek odmowy zgody, jak zorganizować związek małżeński. Wyraził również postulat, że niezbędną rzeczą jest podjęcie współpracy z tymi związkami wyznaniowymi, przed którymi zawarcie związku małżeńskiego wywołuje skutki cywilnoprawne.

Opracowanie ks. prof. dr. hab. Wojciecha Góralskiego rozpoczyna kolejną część recenzowanej pozycji, w której traktuje się o zagadnieniach prawnokanonicznych. W artykule pt. *Wady zgody małżeńskiej określone w kan. 1095, n. 1, 1097 § 1 i 1103 KPK oraz wady oświadczeń woli składanych przy zawieraniu małżeństwa podlegającego prawu polskiemu określone w art. 15 § 1 pkt 1-3 KRO* autor zauważył, że zarówno wady kanonicznej zgody małżeńskiej, jak i ich „odpowiedniki” w postaci wad

oświadczeń określonych w art. 1 § 1-2 KRO znalazły właściwy oddźwięk zarówno w ustawodawstwie kanonicznym, jak i w polskim prawie rodzinnym. Usankcjonowanie tych wad nieważnością małżeństwa (w prawie kanonicznym) oraz możliwością unieważnienia związku (w prawie polskim) stanowi wyraz troski jednego i drugiego ustawodawcy o ważności instytucji małżeńskiej oraz dobro samych małżonków. Po przeanalizowaniu uregulowań przyjętych w prawie kanonicznym i w prawie polskim autor zauważył, że między trzema wadami kanonicznego konsensu małżeńskiego i odpowiadającymi im wadami oświadczeń składanych przy zawieraniu małżeństwa podlegającymi prawu polskiemu występują liczne podobieństwa. Najwięcej podobieństw widać między brakiem wystarczającego używania rozumu w KPK i stanem wyłączającym świadome wyrażenie woli w KRO, a także między błędem co do osoby w KPK i błędem co do tożsamości drugiej strony w KRO. Znacznie mniejsze podobieństwo zachodzi natomiast między przymusem lub bojaźnią w prawie kanonicznym, a bezprawną groźbą w prawie polskim. We wszystkich zaś przypadkach zachodzi istotna różnica odnośnie do czasu określonego dla wystąpienia z powodztwem o stwierdzenie nieważności małżeństwa w KPK, czy o unieważnienie małżeństwa w KRO. Niezachowanie przesłanek, nawet koniecznych, zawarcia małżeństwa kanonicznego nie ma wpływu na zawarcie małżeństwa podlegającego prawu polskiemu. Do zaistnienia małżeństwa podlegającego prawu polskiemu nie wymaga się, aby małżeństwo wyznaniowe, a więc i kanoniczne, było ważnie zawarte. Dla ustawodawcy polskiego istotny jest fakt „zewnętrznej” celebracji małżeństwa kanonicznego w formie zwyczajnej lub w formie nadzwyczajnej, jednak z udziałem duchownego. Skoro niezachowanie wymogów prawa kanonicznego nie ma wpływu na zawarcie małżeństwa podlegające prawu polskiemu, to w przypadku niespełnienia nawet przesłanki koniecznej prawa kanonicznego dotyczącej zgody małżeńskiej, małżeństwo podlegające prawu polskiemu, mimo nieważności małżeństwa kanonicznego, może zaistnieć, mimo że jest wzruszalne, czyli podlegające unieważnieniu.

W artykule pt. *Uzupełnienie uprawnienia do asystowania przy zawarciu małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi* ks. dr hab. Jan Krajczyński, prof. UKSW, zwrócił uwagę na przesłanki istnienia małżeństwa zawieranego w formie konkordatowej, na charakterystykę osób posiadających uprawnienie do asystowania przy zawarciu małżeństwa kanonicznego ze skutkami cywilnymi, na naturę, zakres i okoliczności, w których może być uzupełnione uprawnienie do asystowania przy zawieraniu małżeństwa

kanonicznego oraz na konsekwencje natury prawnej aktu uzupełnienia uprawnienia do asystowania przy zawarciu małżeństwa konkordatowego i braku takiego aktu. W podsumowaniu autor stwierdził, że zawarcie małżeństwa konkordatowego powoduje powstanie dwóch rodzajów stosunków normatywnych. Zniweczenie jednego z nich nie ma automatycznego wpływu na istnienie drugiego. W przypadku zaistnienia okoliczności przewidzianych w kan. 144 § 1 KPK, uzupełnienie uprawnienia do asystowania przy zawarciu małżeństwa i prawa do udzielenia delegacji tego upoważnienia warunkuje wprost ukonstytuowanie się stosunku małżeństwa kanonicznego. W opinii J. Krajczyńskiego zasada *supplet Ecclesia* nie ma natomiast żadnego wpływu na ukształtowanie się cywilnoprawnej więzi małżeńskiej. Istnienie, czy nieistnienie skutków cywilnych małżeństwa konkordatowego jest uwarunkowane tylko i wyłącznie realizacją przesłanek konstytucyjnych określonych przez polskie prawo.

W opracowaniu pt. *Nieważność małżeństwa zawieranego w formie konkordatowej z racji braku lub wady formy kanonicznej* autorstwa ks. prof. dr. hab. Ryszarda Sztychmiera zostały ukazane przesłanki konieczne do zawarcia małżeństwa kanonicznego i małżeństwa według KRO oraz szczegółowe wymagania Konkordatu polskiego w zakresie zawierania małżeństwa. Autor artykułu przedstawił także skutki braku lub wady formy kanonicznej dla ważności zawieranego małżeństwa konkordatowego oraz do zaistnienia małżeństwa cywilnego. We wnioskach ogólnych wyjaśnił, że przy zawieraniu małżeństwa konkordatowego prawodawca kościelny dokładniej określa osobę duchownego odbierającego oświadczenia nupturientów. Według prawa polskiego duchowny określony jest w sposób bardziej ogólny; wystarczy, aby był to jakikolwiek duchowny danego kościoła, działający choćby w zastępstwie określonego stanowiskiem duchownego. Zawieranie małżeństwa w formie nadzwyczajnej ma inne uproszczenie w prawie kanonicznym, a inne w prawie polskim. W prawie kanonicznym małżeństwo może być zawierane bez udziału świadka urzędowego (duchownego). W systemie prawa polskiego duchowny musi być zawsze obecny, rezygnuje się natomiast z przedstawienia wymaganych zazwyczaj dokumentów. Wskutek zawierania małżeństwa konkordatowego może zaistnieć sytuacja, że ważne będzie małżeństwo kanoniczne, a nie zaistnieje małżeństwo cywilne. Może też zdarzyć się sytuacja odwrotna, że zaistnieje małżeństwo cywilne, a kanoniczne będzie nieważne. Uzasadnione jest więc badanie w odrębnych procesach, jak

to postanowiono w art. 11 Konkordatu polskiego, ważności małżeństwa kanonicznego oraz zaistnienia małżeństwa cywilnego.

Mgr Andrzej Siciński przygotował artykuł noszący tytuł *Małżeństwa cywilne w formie wyznaniowej na przykładzie Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w RP*. Autor wyjaśnił w nim, że Kościół Adwentystów Dnia Siódmego w RP akceptuje trzy formy zawarcia małżeństwa: małżeństwo cywilne, małżeństwo cywilne i następujące po nim małżeństwo wyznaniowe oraz małżeństwo wyznaniowe ze skutkami cywilnymi, określane też jako małżeństwo cywilne w formie wyznaniowej. Do przesłanek zawarcia małżeństwa wyznaniowego należy zaliczyć: monogamiczność, heterogeniczność, obecność osoby uprawnionej do przeprowadzenia obrzędu zaślubin, monowyznaniowość, posiadanie biblijnego prawa do ponownego małżeństwa (w przypadku ponownego małżeństwa), odbycie szkolenia przedmałżeńskiego. Według A. Sicińskiego, pierwsze trzy przesłanki powinny być traktowane jako konieczne do zawarcia ważnego małżeństwa w Kościele adwentystów, gdyż pokrywają się one z wymaganiami stawianymi przez KRO małżeństwom cywilnym zawieranym w formie wyznaniowej. Pozostałe przesłanki nie mają żadnego wpływu na wywołanie skutków cywilnych małżeństwa.

Kolejne opracowanie pt. *Forma zawarcia małżeństwa w prawie katolickich Kościołów wschodnich* zostało przygotowane przez bp. dr. Krzysztofa Nitkiewicza. Autor nie ma w swoim artykule żadnych podpunktów, które zapewniłyby dużo lepszą przejrzystość omawianego materiału. Analizując dyspozycje Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich (KKKW) zawarte w kan. 828-842, zwrócił uwagę na to, że: „§ 1. Tylko te małżeństwa są ważne, które są zawierane z zachowaniem świętego obrzędu wobec Hierarchy miejsca lub proboszcza miejsca lub kapłana, który od jednego z nich otrzymał upoważnienie do błogosławienia małżeństw i wobec przynajmniej dwóch świadków [...]. § 2. Za święty uważany jest obrzęd z udziałem kapłana asystującego i błogosławiącego”. K. Nitkiewicz wskazał, że w niebezpieczeństwie śmierci, gdy kompetentny kapłan jest nieosiągalny lub nie można się do niego udać bez poważniej niedogodności, oraz poza niebezpieczeństwem śmierci, jeśli przewiduje się, iż takie okoliczności będą trwały przez miesiąc, kan. 832 KKKW przewiduje wyrażenie zgody małżeńskiej wobec samych świadków. W powyższych sytuacjach prawodawca zobowiązuje nowożeńców, aby sukcesywnie, jak najszybciej poprosili kapłana o pobłogosławienie ich małżeństwa, nawet choćby był nim kapłan akatolicki. Przy małżeństwie mieszanym, zgodnie kan. 834

KKKW, oprócz wyrażenia zgody małżeńskiej, do ważności małżeństwa wymaga się błogosławieństwa kapłańskiego. W opinii autora przedstawione różnice w relacji do wymogów prawa Kościoła łacińskiego powinny być znane pracownikom kurii diecezjalnych oraz duszpasterzom Kościoła rzymskokatolickiego. Dzięki temu będzie można zagwarantować ważność małżeństwa sakramentalnego oraz jego ewentualne skutki cywilne.

Kolejna część książki obejmująca zagadnienia porównawcze i socjologiczne rozpoczyna się od artykułu dr. hab. Tadeusza J. Zielińskiego, prof. ChAT, zatytułowanego *Przesłanki zawarcia małżeństwa i partnerstwa cywilnego w prawie angielskim*. Autor omówił w nim istotę małżeństwa i partnerstwa cywilnego, przeszkody, formę i katalogi przesłanek do ich zawarcia. Autor wskazał, że w prawie angielskim oraz w innych jurysdykcjach państwa brytyjskiego małżeństwo pozostaje monogamicznym związkiem heteroseksualnym. Parlament Wielkiej Brytanii, tworząc instytucję partnerstwa cywilnego, upodobił ją w olbrzymim stopniu do małżeństwa. W brytyjskiej doktrynie prawa mówi się o partnerstwie cywilnym, gdyż jest ono „we wszystkim jak małżeństwo z wyjątkiem nazwy” („marriage in everything but name”). Podobieństwo między małżeństwem a partnerstwem cywilnym w prawie angielskim jest widoczne także w zakresie przesłanek zawarcia tych związków. Jest ono niemal całkowite, a zasadnicza różnica dotyczy przesłanki wymaganej płci nupturientów i kandydatów do partnerstwa.

Przedmiotem naukowych rozważań ks. dr. hab. Piotra Stanisza, prof. KUL, stał się temat *Zawarcie małżeństwa w formach wyznaniowych w prawie włoskim*. Autor podzielił swój artykuł na następujące części tematyczne: rys historyczny, ogłoszenie zapowiedzi i potwierdzenie braku przeszkód, celebrowanie małżeństwa, wpisanie małżeństwa do akt stanu cywilnego. W podsumowaniu autor wskazał, że rozwiązania dotyczące możliwości zawarcia małżeństwa w formie wyznaniowej odznaczają się we Włoszech dość dużym zróżnicowaniem, w zależności od tego, czy podstawę prawną stanowią postanowienia Konkordatu, unormowania zawarte w ustawach odnoszących się do poszczególnych niekatolickich związków wyznaniowych, czy też przepisy o kultach dopuszczonych. Zasadność odmienności niektórych rozwiązań słusznie stanowi przedmiot sporów i dyskusji. Na szczególne podkreślenie zasługuje jednak fakt, że możliwość zawarcia małżeństwa w formie wyznaniowej postrzegana jest jako ważna konsekwencja wolności religijnej, którą zagwarantowano członkom wszystkich uznanych wspólnot religijnych.

Artykuł pt. *Wybrane aspekty zawarcia małżeństwa w świetle prawa Republiki Libańskiej* autorstwa dr. Piotra Sadowskiego został podzielony na cztery części. W pierwszej części opracowania autor przywołał najważniejsze fakty historyczne rzutujące na porządek prawny oraz przedstawił uwagi natury socjologicznej dotyczące małżeństw zawieranych w Libanie. Następnie ukazał podstawy prawne zawarcia małżeństwa w świetle tamtejszego prawa. W trzeciej części P. Sadowski przedstawił ustawę z dnia 2 kwietnia 1951 r., która odnosi się do relacji między chrześcijanami i Żydami. W ostatniej części autor scharakteryzował charakterystyczne małżeństwa czasowe Szytów. W podsumowaniu autor wskazał, że przepisy Republiki Libańskiej w zakresie zawarcia małżeństwa mogą być czasami niezrozumiałe dla osób przesiąkniętych mentalnością zachodnią, gdyż wyrażają one wielkie przywiązanie do spraw religijnych. Na terenie Libanu nie można zawrzeć małżeństwa wyłącznie w formie cywilnej. Związki cywilne zawarte poza granicami tego państwa uznawane są na mocy rozporządzenia z 1936 r. Narzeczeni, którzy nie chcą zawrzeć małżeństwa wedle przepisów swojego związku wyznaniowego, najczęściej udają się na Cypr. W przypadku rozwodu stosuje się przepisy tego państwa, w którym małżeństwo zostało zawarte. Prawo spadkowe regulowane jest przepisami danej wspólnoty religijnej. Dzięki prawu statutów personalnych Republika Libanu może utrzymać pokój między obywatelami przekonanymi do monogamii i tymi, którzy popierają poligamię.

W opracowaniu, które nosi tytuł *Moment zawarcia małżeństwa cywilnego w formie wyznaniowej w odczuciu społecznym* ks. dr hab. Włodzimierz Broński, prof. KUL, ukazał wyniki badań przeprowadzonych techniką wywiadu w dniach od 1 maja do 20 maja 2010 r. za pomocą kwestionariusza, który został przesłany drogą pocztową i internetową do wybranych parafii rzymskokatolickich w Polsce. W kwestionariuszu pojawiły się następujące pytania: Czy można zawrzeć małżeństwo o skutkach wyłącznie kanonicznych? Jakie przesłanki są konieczne do ważnego zawarcia małżeństwa cywilnego w formie wyznaniowej? Kiedy ma miejsce złożenie oświadczeń woli o uzyskaniu skutków cywilnych? Co potwierdzają podpisy złożone przez małżonków na formularzu zaświadczenia? Kiedy są podpisywane druki urzędowych zaświadczeń o zawarciu małżeństwa? Czy zawarcie małżeństwa cywilnego w formie wyznaniowej wymaga złożenia oświadczenia woli odrębnego od kościelnej przysięgi małżeńskiej? Kiedy dokonuje się uznanie małżeństwa zawartego wobec duchownego przez prawo polskie? Czy duchowny pouczał o skutkach cywilnych małżeństwa

zawieranego w kościele? Na rozesłaną ankietę odpowiedziało 70 osób z 11 diecezji. Do ostatecznej analizy autor zakwalifikował 57 kwestionariuszy. Przeprowadzone badania ankietowe wskazały, że duchowni pouczają przygotowujących się do zawarcia małżeństwa o skutkach cywilnych małżeństwa zawieranego w kościele. W opinii autora artykułu przedstawiony stan faktyczny nie jest jednak zadowalający i domaga się określonych zmian w sposobie przygotowywania nupturientów do zawarcia małżeństwa cywilnego w formie wyznaniowej.

Dr Anna Sylwestrzak w opracowaniu pt. *Oświadczenia o zawarciu małżeństwa w prawie wewnętrznym poszczególnych związków wyznaniowych* wyjaśniła, że złożenie przysięgi małżeńskiej jest typowym elementem obrzędów zawierania małżeństwa, który występuje w większości związków wyznaniowych. Przysięgi małżeńskie mogą być podzielone na te, które są ustalone w prawie wewnętrznym związków wyznaniowych oraz na przysięgi, których brzmienie układają nupturienti w porozumieniu z duchownym. Przy zastosowaniu kryterium symetryczności można rozróżnić przysięgi małżeńskie jednobrzmiące dla mężczyzny i kobiety oraz przysięgi o odmiennej treści dla każdego z nupturientów. Analiza porównawcza treści poszczególnych przysięg małżeńskich w różnych związkach wyznaniowych pozwala na wyróżnienie typowych elementów ślubowania, do których zalicza się: oświadczenie o zawarciu małżeństwa oraz elementy dodatkowe. Elementy dodatkowe można podzielić na: oświadczenie o powzięciu określonych obowiązków małżeńskich, odwołanie do Boga, podkreślenie publicznego charakteru aktu zawarcia małżeństwa, zwrócenie uwagi na uroczysty charakter aktu zawarcia małżeństwa, inne elementy. Szkoda, że zarysowane przez autorkę podziały nie mają swojego potwierdzenia w podziale punktowym artykułu. Warto również dodać, że A. Sylwestrzak dołączyła do swojego opracowania aneks zawierający teksty oświadczeń o zawarciu małżeństwa w poszczególnych kościołach i związkach wyznaniowych.

W ostatnim artykule pt. *Przymioty i dobra małżeństwa z uwzględnieniem orzecznictwa Sądu Duchownego w Opolu jako trybunału I instancji dla diecezji opolskiej i gliwickiej w latach 1994- 2004* dr hab. Andrzej Szymański, prof. UO, zajął się problematyką dotyczącą istotnych przymiotów i dóbr małżeństwa. Po wyjaśnieniu, na czym polega jedność i nierozwalność, autor wskazał, jak należy rozumieć dobro potomstwa, dobro wierności oraz dobro sakramentu. W ostatniej części opracowania autor scharakteryzował sprawy o orzeczenie nieważności małżeństwa, które

były rozpatrywane w opolskim Sądzie Duchownym w latach 1994-2004 z tytułu wykluczenia jedności, nierozzerwalności lub któregoś z dóbr małżeństwa (symulacji).

Podsumowując powyższe uwagi, należy zauważyć, że staranność i kompetencja, z jaką przywołani wcześniej autorzy przygotowali swoje opracowania, oraz bogactwo i różnorodność zawartego w nich materiału, sprawiają, że recenzowana pozycja, wydana pod naukową redakcją A. Tuni, może być uznana za bardzo wartościową lekturę, która porządkuje zasadnicze problemy dotyczące przesłanek i formy zawarcia małżeństwa cywilnego przed duchownym. Książka zatytułowana *Przesłanki konieczne zawarcia małżeństwa. Próba systematyzacji zagadnienia w aspekcie wymogów formy religijnej* inicjuje interdyscyplinarny dialog między przedstawicielami trzech dyscyplin: prawa cywilnego, prawa wyznaniowego i prawa kanonicznego. Mimo nielicznych zastrzeżeń, zasługuje ona na szczególną uwagę wykładowców i studentów, którzy podejmują refleksję nad rolą i znaczeniem prawa cywilnego i kanonicznego oraz osób zajmujących się jego aplikacją w życiu codziennym. Bez wątpienia monografia może przyczynić się do lepszego poznania zagadnień związanych z przesłankami koniecznymi zawarcia małżeństwa w aspekcie wymogów formy religijnej.

Grzegorz Delmanowicz

***Le confessioni religiose nel diritto dell'Unione europea*, red. L. De Gregorio, Bologna: Il Mulino 2012, ss. 265.**

Proces integracji europejskiej i jego znaczenie dla kościołów i innych związków wyznaniowych są od lat przedmiotem zainteresowania specjalistów z zakresu prawa wyznaniowego. Nowym impulsem dla badaczy stało się podpisanie i wejście w życie Traktatu z Lizbony. W konsekwencji dokonanych na jego mocy zmian, w obowiązującym unijnym prawie pierwotnym znalazł się przepis (art. 17 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej; dalej: TfUE), który w całości poświęcono statusowi podmiotów wyznaniowych (a obok nich organizacjom światopoglądowym). Ponadto „moc równą traktatom” nadano Karcie Praw Podstawowych, zawiera-